

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477)”1400/1650”+930.1
DOI: 10.31651/2076-5908-2022-1-55-61

ІВАНГОРОДСЬКИЙ Костянтин Васильович,
доктор історичних наук, доцент, професор
кафедри історії України Черкаського
національного університету ім. Б. Хмельницького,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4052-5253>
e-mail: iwakos@ukr.net,

ШЕВЧУК Тетяна Вікторівна,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
історії Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут
ім. І. Сікорського»,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5708-6122>
e-mail: tatshevchuk1@gmail.com

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ У ПВДЕННІЙ КИЇВЩИНІ XVI – СЕРЕДИНИ XVII ст.: ЕТНОСОЦІАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ

Стаття констатує історичні процеси на теренах Південної Київщини, характерні для доби ранньомодерного часу та періоду, коли почалося зародження тих державотворчих та етносоціальних процесів, що зумовили постання саме української нації. Зокрема йдеться про генезис, історичну еволюцію та станове оформлення українського козацтва на території південних староств Київського воєводства в XVI – першій половині XVII ст., тобто, до 1648 р., коли розпочалася Національно-визвольна війна українського народу, котру й очолила козащина, як нова етносоціальна еліта української спільноти. З огляду на актуальність теми, вважаємо, що пропонується розвідка може бути своєрідним схематичним варіантом вирішення проблеми реконструкції середньовічних подій регіонального масштабу, які завжди мають не лише наукове, але й освітньо-виховне значення. Це важливо з огляду на те, що в Україні дотепер приділяється замало уваги питанню етнічної історії як всієї спільноти українців, так і окремих регіонів. Одночасно в статті висвітлено шляхи етносоціальної еволюції українського козацтва до статусу потужного національного репрезентанта українського етносу в середині XVII ст., який по суті ініціював, спрямовував та очолив український національно-визвольний рух та етнокультурне відродження українців.

Ключові слова: Південна Київщина, Середнє Подніпров'я, державотворчі процеси, етносоціальний організм, українське козацтво, ранньомодерна українська нація.

Постановка проблеми. В добу перед Хмельниччиною у середовищі української спільноти все динамічніше спостерігалися процеси етносоціальної (по суті національної) консолідації. Безсумнівним фактом є те, що основним атракційним фактором за таких обставин стала українська козащина і передусім та її (найбільш політично активна) частина, що зосереджувалася в межах Південної Київщини. Роль козащини в українському державотворенні усвідомлена дослідниками цього феномену української історії вже давно. Проте, як правило, аналіз впливу козацтва на генезу державності зосереджується істориками на подіях від середини XVII ст. Становлення ж політичної спрямованості цього явища на

попередньому етапі історичного розвитку певною мірою залишається в затінку, або ж розглядається побіжно, в загальному контексті.

З іншого боку, постулюючи прагнення українських козаків створити власну «національну» державу, чимало авторів не звертає увагу на те, яким чином впливали етносоціальні процеси на формування цієї державотворчої парадигми в середовищі українського козацтва саме в добу перед революцією середини XVII ст. Остання обставина змушує нас взяти за мету пропонуваної розвідки, аналіз цього питання.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з того, що етносоціальні процеси передбачають передусім зміну внутрішніх параметрів певного етносоціального організму (плем'я, народність, нація) на певній стадії історичного розвитку, на нашу думку, вони є найвагомим чинником, який забезпечує стале існування етносу в історичному часі та розвитку [1]. З типологічного погляду, це не суто соціальні й не суто етнічні процеси, хоча можуть зумовлюватися їхнім перебігом, а також мати безпосередній вплив на їхню спрямованість. Одним же з найважливіших етносоціальних процесів є прагнення етносоціального організму до утвердження у вигляді політично-структурованої форми, тобто у вигляді держави, як правило, національної. Такий підхід дозволяє зокрема простежити й державогенез українського етносоціального організму (в період першої половини XVI – першої половини XVII ст. – це була українська народність), а також конструктивний вплив на цей процес безпосередньо українського козацтва. Принциповим положенням є також те, що на цьому етапі українці становили вже окремий етнос, а отже, володіли відмінною (від інших спільнот) етнічною ідентичністю.

З іншого боку, етносоціальною усталеністю українців можна пояснити й доволі безболісну інтеграцію української народності до Великого князівства Литовського. Щоправда тут слід акцентувати увагу й на такій специфічній рисі українського етносоціального організму, як цілковита втрата ним етнополітичної парадигми (так звана «бездержавність» українців). Остання, на наш погляд, пояснюється довготривалим міжкнязівським протистоянням і політичною залежністю від Золотої Орди, що остаточно трансформувало етносоціальну свідомість українців у регіональну. Натомість «вживлення» української народності (в більш менш повному вигляді) в «інодержавні» етносоціальні організми (передусім до складу Речі Посполитої в 1569 р.), зумовило фактичне відновлення загальноетнополітичної свідомості та самосвідомості, що яскраво виявилось в державотворчому русі середини XVII ст.

Більше того можна говорити не про «національну катастрофу», як схильні оцінювати період від середини XVI – до середини XVII ст. деякі дослідники, а про «етносоціальне відродження» українців (це визначення, на наш погляд, чіткіше окреслює ситуацію, ніж термін «національне відродження», котрий досить широко побутує в історичній літературі), яке спричинило початок націотворчих і державотворчих процесів на українських теренах і насамперед у Південній Київщині, що стала на цьому етапі ядром консолідації української народності. Адже в цей історичний період визначена територія була фактично самоуправною, економічно вільною, що сприяло утвердженню тут козацької автономності.

Геополітичне значення південних староств Київського воєводства в XVI – першій половині XVII ст. невпинно зростає і не в останню чергу внаслідок міжнародної діяльності українського козацтва. Так, уже в 1556 р. зафіксовано перше козацьке посольство до Великого князівства Московського. Документи засвідчують і зростання дипломатичного значення регіону, скажімо, в цей же час у Черкасах створюється спеціальна дипломатична канцелярія, а на черкаського старосту покладалася вся вага дипломатичної діяльності Великого князівства Литовського з Кримським ханством. Адміністрація виконувала й важливу розвідувальну функцію й у першу чергу за допомогою місцевих козаків. Для московських літописців поступово стала звичною картина, що «пришли з Днепра черкасы» [2, 322]. Впродовж 1560–80-х рр. спостерігається вже постійне зростання масштабів діяльності козацтва і його впливу на міжнародні відносини. У першій половині XVII ст. українська козаччина стала взагалі неодмінним політичним суб'єктом міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі.

Не останнє місце в цьому посідала і відносна автономність Південної Київщини. Попри намагання уряду Речі Посполитої розколоти козаччину, створивши в її середовищі так звану «угодівську» партію, «козаки, видячи зневагу, же не могут одержати справедливости,

учинили собі сами справедливість» [3, 117]. Фактично козаччина розросталася поза контролем центральної влади, стаючи поступово, як відзначав М. Костомаров, «зерном народної опозиції» [4, 110]. І як констатував «один польський шляхтич»: «Чим гостріше вона (Річ Посполита. – Авт.) з ними (козаками. – Авт.) поводитися, тим сильніше вони з цього послуху виламувалися» [5, 125].

Річ Посполиту особливо непокоїло, «щоб козацька вольниця не виходила з Дніпра на Чорне море і в державах, перебуваючих під владою султана, ніякої шкоди не чинила» [6, 398]. Разом із тим добре відомо, що Польща одночасно сама заохочувала козацтво до активної міжнародної діяльності, дозволяючи, наприклад Ватикану, вести «на кресах» переговори щодо антиосманської ліги з козаками. Можна пригадати роль козацтва у «посадженні» поляками «самозванців» на московський престол. Однак чим далі, тим помітнішою стає декларативність підданства козаків королівській владі. Така політична незалежність українського козацтва відчутно дратувала польські урядові кола. Скажімо, польний гетьман С. Жолкевський у 1617 р. з гнівом повідомляв, що «козаки написали до мене листа гордого та пихатого» [7, 147]. З іншого боку, поляки змушені були визнати вже у 1625 р. на засіданні вального сейму Речі Посполитої, що козаки в південних старостах Київщини «удільну собі Річ Посполиту встановили» [8, 285], чим фактично визнавалася політична рівноправність козацтва, яке до того ж стало для поляків «явними ворогами нашими» [9, 237].

Крім зростання політичного значення українського козацтва й автономізації його основного «гнізда» (М. Любавський) – Південної Київщини, важливим фактором формування його державотворчої парадигми став і процес трансформації етносоціальної структури української спільноти в другій половині XVI – першій половині XVII ст. Відомо, що в ранньомодерну добу поняття «нація» ототожнювалося, як правило, із соціальною верствою еліти – шляхтою. Попри запеклі дискусії з приводу історичного значення української шляхти, цілком очевидно, що ця верства на етапі, який досліджується, цілковито втратила функцію «політичної еліти нації» [10, 5]. Коли ж еліті не вистачає енергії підтримувати етносоціальну структуру всієї спільноти, яку вона репрезентує, вона замінюється контрелітою, в якій потенціал самопожертви заради цієї спільноти виявляється більшим.

Такою контрелітою безперечно стало українське козацтво. І хоч ідея козацтва не була суто українським витвором, а схожі соціальні групи нерідко зустрічалися в цей час на розлозі пасмі всього Великого Кордону Євразії, саме український варіант такого явища спричинив тектонічні трансформації етносоціальної структури української спільноти, ставши її новою етносоціальною (національною) елітою. Домінування ж саме українського етнічного субстрату в козацтві зумовило важливі етносоціальні процеси. Поступово в ньому, як у своєрідному етносоціальному фокусі концентруються основні параметри нової моделі життєдіяльності української ранньомодерної нації, в тому числі й державотворча ідея. З іншого боку, ставши потужним «етносоціальним трансформатором», козаччина внесла нові елементи української етнічної ідентичності, що пояснюється гнучкими контактами з традиціями інших спільнот, представники яких осідали серед конгломерату українських козаків.

Досить помітно етносоціальне значення українського козацтва зростає впродовж першої половини XVII ст. За досить короткий період воно посіло провідні політичні позиції в українській спільноті та спрямувало свою енергію в напрямі політичного самоствердження. І саме козацтво, згідно твердження П. Саса, виявилось спроможним дати «позитивну політичну перспективу українському народові в ранньоновітній час» [11, 30]. При цьому слід пам'ятати, що саме українське козацтво доклало основних зусиль до остаточного сформування державних органів управління на українських теренах, насамперед у Південній Київщині.

Остаточне утвердження української козаччини в статусі «національного лідера» українців відбувається також на цьому етапі. Зокрема, особливо вагомою віхою на цьому етапі стало відновлення ієрархії української православної церкви в 1620 р., здійснене під охороною козацької шаблі. Ця подія «висунула козацтво на роль рицаря національної ідеї, лідера народу в час тривоги й непевності», а відтак «бурю Хмельниччини змужніле козацтво зустріло вже як визнаний провідник нації і виразник життєвих інтересів України» [12, 269]. І це стало доконаним фактом тогочасної української свідомості. Завдяки цьому чиннику значно активізувалася динаміка етносоціальних процесів, що виявилось зокрема в державотворчому русі середини XVII ст.

Суттєві трансформації зумовили і такий важливий етносоціальний процес, як консолідація української спільноти передусім навколо козацтва. І чи не найважливішу роль у цьому відіграли козацькі ради, що збиралися «на волості», в південних староствах Київщини. Важливо, що й реєстрове козацтво постійно підтримувало етнополітичні тенденції більшості козацького загалу. Фактично козацтво стало тим етносоціальним магнітом, який приваблював усі тогочасні верстви українського суспільства.

Відтак козацтво за своїм значенням далеко виходило за межі соціальної становості, а натомість було унікальним «етносоціальним феноменом», який виступив найважливішим чинником етнополітичних і націотворчих процесів в Україні в ранньомодерну добу. Досить влучно з цього приводу висловився І. Крип'якевич: «Козаччина внесла в українське життя елемент хоробрости й завзяття. До того часу наше громадянство не знало інших засобів оборони, як тільки “слізні прохання” й жалоби, а що найбільше, письменні протести й друковані маніфести. Козаки вважали інший шлях, – організацію війська й боротьбу шаблею та рушницею. Тому українська інтелігенція зустріла своїх лицарів з надзвичайним захопленням, уважаючи їх за відновників давньої державності» [13, 158]. Досліджуючи формування козацького стану, сучасний історик В. Щербак також дійшов висновку, що цей процес був досить тісно пов'язаний із відродженням української державності, адже «козацтво перехопило естафету державотворчої функції у представників князівських родин та шляхти», а «прагнення здобути автономію в межах Речі Посполитої трансформувалося в ідею створення власної держави, яка реалізувалася в ході Національно-визвольної війни» [14, 252].

Не зайвим буде підкреслити і вагому роль Запорозької Січі в збереженні української етнічності. Хоча при цьому не варто забувати, що від останньої багато в чому залежала й стабільність розвитку безпосередньо низового товариства козаків [15, 8]. Зростання авторитету Запорозької Січі зумовлювалося передусім її політичною самостійністю й активною зовнішньополітичною діяльністю, а вже в першій половині XVII ст. вона виступає суб'єктом міжнародного права. Разом із тим, це безперечно сприяло досить швидкій політичній структуризації всього козацтва та формуванню його політичного світогляду. Перебрання ж козацтвом на себе функції українського «політичного народу», як стверджують В. Смолій і В. Степанков, «витворило на півдні Київського воєводства зародки національної державності» [10, 9]. Отже, можна цілком упевнено стверджувати, що Запорозька Січ виступала не тільки гарантом геополітичної стабільності тогочасної порубіжної України, а й важливим чинником формування етнополітичних уподобань української спільноти загалом, спрямованих на широку автономізацію Південної Київщини, що формувало крок за кроком ранньомодерну українську державність.

Більша частина Війська Запорозького була «генетично» пов'язана з основним етнічним масивом українців «на волості». В цьому відношенні, хоча й не прямим шляхом, Запорозька Січ також впливала на спрямованість етносоціальних процесів у межах української народності. Адже, крім позитивного впливу на етнодемографічний баланс у порубіжній Україні, січовики на етносоціальному рівні залучалися до української спільноти, що зрештою стало найважливішим ідентитетом на шляху вибору їхньої етнополітичної ідентичності. В такому контексті козацька державність середини XVII ст., на наш погляд, постає безсумнівно національною державою українців. Одночасно й український етнос, завдяки Запорозькій Січі, все глибше усвідомлював свою значущість і вартість як рівноправної спільноти з правом на самовизначення.

Однак у реальності державотворчий процес у межах української спільноти на етапі до Хмельниччини (хоча власне й під час останньої), звісно, був далеко не ідеальним. Попри помітний вплив українського козацтва на трансформацію етнополітичної свідомості тогочасних українців, політична концепція цього справжнього «руського народу» поки ще загалом залишалася не відградуваною в національному контексті. На думку П. Саса, в цей час «вона зводилася до віросповідної, а також політичної і культурної спільноти, в якій територіальна й етнічна диференціація як елемент національного присуття ще не явно» [11, 33]. Хоча, незважаючи на суперечливість і нечіткість визначення своїх прав і вольностей, українці визнавали їх колективним символом, який глибоко вкоренився в їхній свідомості.

З іншого боку, на початок Національно-визвольної війни козацтво вже виробило значний ідейний фермент політичного сепаратизму та радикалізму, що спричинився до появи

політичної орієнтації на «національно-державну» свободу України. Загалом, розглядаючи період XVI – першої половини XVII ст., все ж таки варто вести мову не стільки про «ніч у бездержавності», скільки про специфіку трансформації кількох українських міні-держав і окремих політичних проєктів тогочасних книжників. Однією з таких міні-держав, на наш погляд, була й козацька автономія в Південній Київщині, що від 1638 р. (від часу запровадження «Ординації») та до 1648 р. становила шість реєстрових полків. Проте саме ця «куца козацька автономія» (В. Сергійчук [16, 35]) готувала ґрунт для проголошення Гетьманщини. В. Смолій і О. Гуржій вважають, що якраз саме ця козацька державність «об’єктивно сприяла й гарантувала розвиток етносоціальних процесів» у всій Україні [17, 66].

Висновки. Отже, найважливішим наслідком етносоціальних процесів у Південній Київщині в XVI – першій половині XVII ст. слід визнати істотну політизацію української етнічності, що своєю чергою мало відчутний позитивний вплив і на процес українського державотворення загалом. Одночасно це стало важливим підґрунтям для формування якісно нового типу етносоціального організму українців – ранньомодерної нації. Проведене дослідження змушує також констатувати, що головну роль у цьому етносоціальному, за своїм змістом, характером і наслідками, процесі відіграло саме українське козацтво. Останнє, незважаючи на тривалу бездержавність української спільноти та несприятливі внутрішні та зовнішні обставини, зуміло остаточно трансформуватися в етносоціальній структурі української спільноти до рівня етносоціального лідера та, на відміну від атрофованої української шляхти, виробити, запропонувати, а згодом і реалізувати державотворчу парадигму, що фактично стала фундаментом, на якому виросла українська нація.

Список використаної літератури

1. Івангородський К. Теоретична інтерпретація поняття «етносоціальні процеси» / К. Івангородський // Вісник Східноукраїнського національного університету. – Вип. 5. – Луганськ, 2003. – С. 96–103.
2. Полное собрание русских летописей. – Т. 13: Патриаршая или Никоновская летопись. – Москва: Наука, 1965. – 533 с.
3. Львівський літопис // Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець / О. А. Бевзо. – Київ: Наукова думка, 1971. – С. 99–124.
4. Костомаров Н. Правда полякам о Руси / Н. Костомаров // Основа. – 1861. – № 10. – С. 100–112.
5. Сентенція про заспокоєння Війська Запорозького одного польського шляхтича // Мицик Ю. Два публіцистичні трактати про причини Національно-Визвольної війни українського народу середини XVII ст. / Ю. Мицик // Український історичний журнал. – 1999. – № 6. – С. 125–128.
6. *Scriptores rerum Polonicarum*. – Т. 20: *Dyaryusz sejmowe r. 1597*. – Krakow, 1907. – 545 s.
7. Материалы к очерку гетманства П. К. Сагайдачного / Сост. И. Каманин // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. – Кн. 15, вып. 3, отд. III. – Киев, 1901. – С. 126–177.
8. Жерела до історії України-Руси. – Т. 8: Матеріали до історії української козащини / Укл. І. Крип’якевич. – Львів, 1908. – 407 с.
9. *Volumina legum*. – Т. 3. Petersburg, 1859. – 472 s.
10. Смолій В. А. Українська національна революція 1648–1676 рр. крізь призму століть / В. А. Смолій, В. С. Степанков // Український історичний журнал. – 1998. – № 1. – С. 3–24.
11. Сас П. М. Політична культура запорозького козацтва (кінець XVI – перша половина XVII ст.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / П. М. Сас. – Київ, 1998. – 34 с.
12. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) / Н. М. Яковенко. – Київ, 1993. – 416 с.
13. Крип’якевич І. П. Історія української культури / І. П. Крип’якевич // Історична бібліотека. – Зш. IV. – Львів, 1937. – С. 145–190.
14. Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. / В. О. Щербак – Київ, 2000. – 300 с.
15. Івангородський К. Запорозька Січ в етносоціальних процесах другої половини XVI – першої половини XVII ст. / К. Івангородський // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – Вип. 61. – Черкаси, 2004. – С. 3–16.
16. Сергійчук В. І. Українське козацьке військо в другій половині XVI – середині XVII ст.: автореф. дис. ... д-ра іст. наук / В. І. Сергійчук. – Київ, 1991. – 56 с.
17. Смолій В. А. Як і коли почала формуватися українська нація / В. А. Смолій, О. І. Гуржій. – Київ, 1991. – 112 с.

References

1. Ivangorodsky, K. (2003). Theoretical interpretation of the concept of “ethnosocial processes”. *Bulletin of the Eastern Ukrainian National University*, 5. Luhansk, 96–103. (in Ukr.)
2. Complete collection of Russian chronicles (1965). Vol. 13. Patriarchal or Nikon Chronicle. Moscow. (in Rus.)
3. Lviv Chronicle (1971). In: Bevzo O. A. (Ed.) Lviv Chronicle and Ostroh Chronicle. Kyiv. (in Ukr.)
4. Kostomarov, N. (1861). Truth to the Poles about Rus'. *Osnova*, 10, 100–112. (in Rus.)
5. The sentence about the pacification of the Army of Zaporizhzhya by one Polish nobleman (1999). In: Mytsyk Yu. Two journalistic treatises on the causes of the National Liberation War of the Ukrainian people in the middle of the 17th century. *Ukrainian historical journal*, 6, 125–128. (in Ukr.)
6. *Scriptores rerum Polonicarum* (1907). Vol. 20. Dyaryusz sejmowe r. 1597. Krakow. (in Pol.)
7. Materials for the essay on the hetmanship of P. K. Sahaydachny (1901). *Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, vol. 15, issue. 3, 126–177. (in Rus.)
8. Sources for the history of Ukraine-Rus' (1908). Vol. 8. Materials for the history of Ukrainian Cossacks. Lviv. (in Ukr.)
9. *Volumina legum* (1859). Vol. 3. Petersburg. (in Pol.)
10. Smolii, V., Stepankov, V. (1998). Ukrainian National Revolution 1648–1676 through the prism of centuries. *Ukrainian historical journal*, 1, 3–24. (in Ukr.)
11. Sas, P. (1998). Political culture of the Zaporizhzhya Cossacks (end of the 16th - first half of the 17th century). Thesis of doctor of sciences (history). Kyiv. (in Ukr.)
12. Yakovenko, N. (1993). Ukrainian nobility from the end of the 14th to the middle of the 17th century (Volyn and Central Ukraine). Kyiv. (in Ukr.)
13. Krypyakevich, I. (1937). History of Ukrainian culture. *Historical library*, IV, 145–190. (in Ukr.)
14. Shcherbak, V. (2000). Ukrainian Cossacks: formation of the social state. The second half of the 15th - the middle of the 17th century. Kyiv. (in Ukr.)
15. Ivangorodsky, K. (2004). Zaporizka Sich in the ethnosocial processes of the second half of the 16th - the first half of the 17th centuries. *Bulletin of the Cherkasy University. Series: Historical sciences*, 61, 3–16. (in Ukr.)
16. Serhiychuk V., (1991). The Ukrainian Cossack army in the second half of the 16th - the middle of the 17th century. Thesis of doctor of sciences (history). Kyiv. (in Ukr.)
17. Smolii, V., Gurzhii, O. (1991). How and when the Ukrainian nation began to form. Kyiv. (in Ukr.)

IVANGORODSKY Kostiantyn, Doctor of Sciences (History), Professor of Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,

e-mail: iwakos@ukr.net,

SHEVCHUK Tetiana, PhD of Historical Sciences, Associate Professor of Department of History, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»,

e-mail: tatshevchuk1@gmail.com

STATE-BUILDING PROCESSES IN SOUTHERN KYIV REGION IN THE 16TH – MIDDLE OF THE 17TH CENTURY: THE ETHNOSOCIAL COMPONENT

Abstract. Introduction. *The article states the historical processes in the Southern Kyiv region, characteristic of the early modern era and the period when the birth of those state-building and ethnosocial processes that led to the emergence of the Ukrainian nation. In particular, we are talking about the genesis, historical evolution and establishment of the Ukrainian Cossacks on the territory of South Districts of Kyivan Province in the 16th – the first half of the 17th, that is, until 1648, when the National Liberation War of the Ukrainian people began, which was led by the Cossacks as a new ethnosocial elite of the Ukrainian community. In the middle of the 17th century, the processes of ethnosocial (essentially national) consolidation developed more dynamically in the Ukrainian community. The main attraction factor in such circumstances was the Ukrainian Cossack and, above all, its most politically active part, concentrated within the boundaries of the Southern Kyiv region.*

Purpose. *To analyze how ethnosocial processes influenced the formation of the state-building paradigm among the Ukrainian Cossacks just in the day before the revolution of the middle of the 17th century.*

Results. *The geopolitical importance of the South Districts of Kyivan Province in the 16th – the first half of the 17th century steadily increases, not least as a result of the international activity of the Ukrainian Cossacks. In the first half of the 17th century Ukrainian Cossacks became an indispensable political subject of international relations in Central-Eastern Europe. An important*

place in this was the relative autonomy of the Southern Kyiv region. More and more noticeable was the declarative nature of the Cossacks' subjects to the royal authorities. Such political independence of the Ukrainian Cossacks significantly annoyed the government circles of the Rzecz Pospolita (Polish-Lithuanian Commonwealth).

An important factor in the formation of the state-building paradigm of the Cossacks was the process of transformation of the ethnosocial structure of the Ukrainian community. The Cossacks became its new ethnosocial (national) elite. As in the ethnosocial focus, it concentrates the main parameters of the new life model of the Ukrainian early modern nation, including the state-building idea. At the same time, Cossacks developed new elements of Ukrainian ethnic identity, thanks to flexible contacts with the traditions of other communities, whose representatives replenished the ranks of Ukrainian Cossacks.

Conclusion. The most important consequence of ethnosocial processes in the Southern Kyiv region in the 16th – the first half of the 17th century there was a significant politicization of Ukrainian ethnicity. This had a tangible positive impact on the process of Ukrainian state formation. At the same time, this became an important basis for the formation of a qualitatively new type of ethnosocial organism of Ukrainians – an early modern nation. Our main conclusion is that the Ukrainian Cossacks themselves played a primary role in this ethnosocial (in content, character and consequences) process.

Key words: Southern Kyiv region, Middle Dnieper region, state-building processes, ethnosocial organism, Ukrainian Cossacks, early modern Ukrainian nation.

Одержано редакцією 6.05.2022
Прийнято до публікації 10.05.2022

УДК 930.2:477.4(058.244)«19–20»

DOI: 10.31651/2076-5908-2022-1-61-67

ПРИСЯЖНЮК Юрій Петрович,

доктор історичних наук, професор
кафедри історії України Черкаського
національного університету
ім. Б. Хмельницького,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8324-4681>,
e-mail: yu-prysyazhnyuk@ukr.net

УКРАЇНСЬКИЙ СЕЛЯНИН ПЕРІОДУ КРИЗИ КРІПОСНОГО ПРАВА (ШТРИХИ МЕНТАЛЬНОГО ПОРТРЕТУ)

Автор статті звертається до проблеми внутрішнього світу українських селян періоду кризи кріпосництва, маючи на меті додатково прояснити його характерологію на рівні повсякденного та мікроісторичного побутування. Ключовою є думка про життєві пріоритети, якими переймався й керувався типовий представник цієї верстви. Назгал їх можна окреслити такими сторонами буття як народна релігійність, щоденні соціальні турботи та господарські клопоти, а насамперед – побутові труднощі. Збереження традиційних основ життя не означало перебування селян осторонь процесів модернізації, як і їхньої (не)причетності до політичного життя. Інша справа, що відповіді на нові виклики були «ледве помітними» та вже зовсім мало торкалися самої модерної сутності подій і змін. Приміром, неучасть українських селян у польських Листопадовому (1830) та Січевому (1863) повстаннях мало цілком умотивовані причини.

Ключові слова: селянин, люди, патріархальність, ментальність, традиційний світ (суспільство), повсякдення.

Постановка проблеми. Минувшина замкнених спільнот, які, як справедливо зазначав Л. Февр, «усе вилучають із навколишнього довкілля, які самі є, якщо можна так сказати, нічим іншим, як продуктом навколишнього середовища...», потребує складних моделей пояснення [1, 164]. Тож, творення наративів, присвячених історії українського селянства, потребує від науковців саме таких, тобто інтегрованих підходів.

Керуючись прийнятою серед істориків традицією, у цьому випадку ведемо мову про сільську «малоросійську» людність кількох поколінь, яка мешкала в Наддніпрянщині ближче до другої половини ХІХ ст. (орієнтовно до реформ 1860-х рр.). Ідеться про людей аграрного,